

Roy Knoops

Breuken in het weefsel van de werkelijkheid

De manifestatie van de mythische realiteit in het sjamanisme

*So schaff ich am sausenden Webstuhl der Zeit
Und wirke der Gottheit lebendiges Kleid*
Johann Wolfgang von Goethe, *Faust I*, 1808)

De westerse wereld werd geconfronteerd met de fascinerende dimensie van het onbewuste door toedoen van Carl Gustav Jung (1875-1961), grondlegger van de **analytische psychologie**. Het gevoel, dat sinds de Verlichting aan invloed had ingeboet ter wille van de ratio, werd opnieuw waargenomen en als betekenisvol gezien. Deze gevoelswereld is de realiteit van de mythe, ons onbewuste, en de Grote Moeder is de belichaming van dit psychische rijk: "The East calls it the 'Spinning Woman' - Maya, who creates illusion by her dancing" (Jung, 1969, 11). Symbolisch uitgedrukt: Jung en zijn volgelingen ontsluitte Maya, de spinnende vrouw, en legden in een tijd van techniek en wetenschap de diepten van de ziel bloot.

Maar de **analytische psychologie** kwam niet voort uit het niets. Filosofische, religieuze en spirituele stelsels van over de gehele wereld waren al lang bekend met het domein van het onbewuste, de mythische realiteit. Jung zag in dat er overeenkomsten bestaan tussen mythen en sprookjes uit vele culturen. Deze spinsels van het collectieve onbewuste vormen volgens Jung een waardevolle schat en het is aan ons om deze op te diepen en in ons leven een plaats te geven. De mythische realiteit wordt kenbaar via dromen, visioenen en zogenoemde breukervaringen.

In dit artikel zal het concept van de breukervaring worden uitgelegd aan de hand van universele sjamanistische thema's en geamplificeerd door middel van Jungiaanse principes. De oeroude opvattingen van het sjamanisme bieden mijns inziens een psychospirituele compensatie voor de moderne westerse logica. Zij vormen een brug over het spanningsveld dat bestaat tussen de natuur- en de geesteswetenschappen, tussen empirie en gevoelsmatige tendensen.

Enige verheldering is wenselijk aangaande de termen empirie en breukervaring. Empirie betekent immers ervaring. Maar empirische ervaring valt meestal in de context van verifieerbare informatie bestaande uit datgene wat men zintuiglijk kan waarnemen en eventueel aan herhaalbare experimenten onderwerpen. Empirie is de wereld die we kenbaar achten via rationele denkprocessen. De breukervaring komt echter voort uit een intuïtief aanvoelen, een rechtstreeks beleven van innerlijke mythische beelden. Zodoende is de breuk nauw verbonden met visionaire bewustzijnsniveaus en rituele gebeurtenissen.

Het is de bedoeling om de mythische realiteit te exploreren als van cruciaal belang voor de menselijke conditie. Dat wil zeggen: de mythische realiteit is niet minder waardevol dan het zogeheten 'alledaagse'. Beide vormen van waarneming hebben we nodig om een complete persoonlijkheid te worden. De centrale vragen zullen zijn: wat zijn breukervaringen? Hoe

komen zij tot uiting in het universele sjamanisme? En hoe kunnen wij hen in een voor het westen begrijpelijk kader plaatsen?

Het gevoel speelt in de mythische context een centrale rol. Ratio alleen voldoet niet, het gevoel moet evenveel ruimte tot ontwikkeling krijgen. Zoals Jung zegt: "But the psychic phenomenon cannot be grasped in its totality by the intellect, for it consists not only of *meaning* but also of *value*, and this depends on the intensity of the accompanying feeling-tones (...) That is to say, the affective value gives the measure of the intensity of an idea, and the intensity in its turn expresses that idea's energetic tension, its effective potential" (Jung, 1969, 27-28). De breukervaring kan onder bepaalde, positieve omstandigheden de individuele en collectieve potentialiteit onthullen. Dit is ook de kracht van de **analytische psychologie**: zij ontsluit laag na laag de mantel die de empirie bedekt en vindt onder dit weefsel een tijdloze diepte van intuïtief gevoel.

Claire R. Farrer, de breukervaring en het concept van het chiasm

Tussen 1975 en 1988 werkte antropologe en folkloriste Claire R. Farrer geregeld op het reservaat van de Mescalero Apache in New Mexico, gelegen in het Zuidwesten van de Verenigde Staten. In het kader van haar dissertatie wilde zij de gebruiken van dit volk observeren en daarnaast een bijdrage leveren aan het Amerikaans-indiaanse schoolsysteem. Zij probeerde een houding van objectiviteit aan te nemen en empirische methoden te gebruiken in haar veldonderzoek. Maar haar academische achtergrond had haar niet voorbereid op de ervaringen die zij in de loop der jaren zou ondervinden. Deze ervaringen hadden betrekking op de mythische wereld van de Mescalero Apache en zouden Farrers concept van de werkelijkheid drastisch veranderen.

De mythische realiteit van de Mescalero Apache kwam plotseling tot leven door haar kennismaking met Bernard Second. Second was in de taal van de Mescalero een *gutáál* oftewel Zanger. Zangers zijn de spirituele leiders van de Mescalero Apache en verantwoordelijk voor de lichamelijke en spirituele balans van hun volk. Naast genezers zijn zij dus evenzeer psychotherapeuten *avant la lettre*. Second deelde zijn kennis met Farrer, hoewel zij aanvankelijk uitermate sceptisch tegenover zijn beweringen stond. Zij verklaart: "I felt as though I was in something like the *Twilight Zone* early in 1975 at that initial point in our very new relationship" (Jacobs, Thomas & Lang, 1997, 240-241).

Ondanks haar terughoudendheid besefte Farrer dat objectiverende wetenschappelijke redeneringen de mythische dimensie niet konden omschrijven of negeren. In plaats daarvan trachtte zij de opmerkelijke ervaringen in een begrijpelijke context te plaatsen. Zij vormde het concept *chiasm* om de wisselwerking van realiteitsbeleving aan te geven: "Chiasm is a complex phenomena (plural intended). It can be a person, place, event (including speech and music events), or performative, as well as be performed or enacted, or it can simply exist in situ" (Jacobs, Thomas & Lang, 1997, 246). *Chiasm* betekent letterlijk een kruisverbinding tussen realiteiten, dat wil zeggen een moment van potentialiteit waarin de grenzen van de mythische en alledaagse wereld tijdelijk worden opgeheven. Ik zal het begrip *chiasm* vertalen als breukervaring omdat Farrers omschrijving een breuk in of met de dagelijkse realiteit impliceert: "A chiasm is a moment or an eternity of seeing through and beyond the lived present. It is through the opening of a chiasm that people understand the mythic present" (p. 246).

Via de breukervaring kan men de innerlijke, mythische realiteit symbolisch betreden. Deze belevenis vindt in veel sjamanistische culturen een plaats in het dagelijkse leven. Zoals auteur Hillary S. Webb verklaart: "Words cannot accurately describe the numinous. The numinous can only be experienced" (Webb, 2004, p. xxii). En omdat het **numineuze** tijd- en ruimteloos is kan men de raad die Bernard Second aan Claire Farrer gaf ter harte nemen: "He said, almost gently, that I should *believe*, not try to understand. Understanding may come later" (Jacobs, Thomas & Lang, 1997, 243).

Sjamanisme: de goddelijke ervaring van zangers, zieners en zielengelieters

Sjamanisme is een complex systeem van overtuigingen dat niettemin universele kenmerken heeft. Het woord 'sjamaan' komt uit de taal van de Siberische stammen der Evenki en Tunguz en betekent zoveel als 'degene die weet in extase'. Dit woord is deel gaan uitmaken van het antropologische vocabulair en wordt toegepast op individuen in uiteenlopende culturen die bepaalde overeenkomstige trekken vertonen: de Mescalero Apache kennen hen als Zangers, net zoals onder andere de Navajo en Huichol. Soms zijn zij Zieners, zoals bij de Innu en Inuit (Tedlock, 2005, 24-25). En zij zijn eveneens vergelijkbaar met de figuur van de *psychopompos*, de Zielengeleider, oorspronkelijk een titel van de Griekse god Hermes in zijn functie van helper van de zielen der doden en als zodanig een symbolische gids naar het onbewuste. Maar hoe men hen ook noemt, sjamanen zijn mystici bij uitstek.

Mysticisme is de dragende kracht achter elke ware spiritualiteit. In de christelijke theologie wordt deze toestand als volgt omschreven: "Wat verborgen is, wat een geheim bevat, wat geheimvol aandoet, wat sfeer van intimiteit verwekt. Op een hoger plan wordt mystiek genoemd: een onmiddellijk ervaren, irrationeel bewust worden, ontroerd ondergaan van een geheimvolle werkelijkheid" (Groot, 1955, 590). Deze geheimvolle werkelijkheid is in Jungiaanse terminologie het archetypische onbewuste. Hier vinden de mystici een bron van creativiteit en vernieuwende spiritualiteit, zoals Jung opmerkt: "Only the mystics bring creativity into religion (...) The creative mystic was ever a cross for the Church, but it is to him that we owe what is best in humanity" (Jung, 1969, 375-376).

Sjamanen zijn ook creatieve mystici. Vaak leiden hun visioenen tot een nieuwe religieuze impuls die hun stam ten goede komt. De rituelen die voortkomen uit hun persoonlijke breukervaringen kunnen deel gaan uitmaken van het culturele stelsel. 'Het' sjamanisme als geïstitutionaliseerde godsdienst bestaat echter niet. Ik volg antropologe Barbara Tedlock in haar omschrijving van sjamanisme: "Thus, it is best to think in terms of shamanic activities and perspectives rather than about 'shamanism' as an ideology or institution. Five fundamental features define shamanic perspectives or worldviews" (Tedlock, 2005, 20). De volgende vijf kenmerken van het sjamanisme zijn – zo leert de ervaring - universeel. Zij zijn tevens verbonden met de breukervaring, die sjamanistisch en mystiek van aard is. De sjamanistische perspectieven zijn:

(1) Sjamanen delen de overtuiging dat alle entiteiten - zowel levend als niet-levend - doordrongen zijn van een holistische levenskracht, vitale energie, bewustzijn, ziel, geest of andere etherische of immateriële substantie die de klassieke natuurwetten overstijgt.

(2) Sjamanen geloven in een 'web van leven' waarin alle dingen afhankelijk en verbonden met elkaar zijn. Er is een oorzaak-gevolg relatie tussen verschillende dimensies, krachten en entiteiten van de kosmos.

(3) Sjamanen organiseren deze complexe realiteit door te zeggen dat de wereld bestaat uit een serie van niveaus die verbonden worden door een centrale as, bijvoorbeeld in de vorm van een wereldboom of berg.

(4) Alle culturen verkiezen bepaalde individuen om de rol van 'sjamaan' aan te nemen voor hun groep. Zulke mensen hebben de capaciteit om gebeurtenissen in de alledaagse wereld op een fundamenteeler niveau te begrijpen en te veranderen.

(5) Sjamanen gaan uit van bijzondere krachten, entiteiten of wezens wier gedrag in een alternatieve realiteit individuen en gebeurtenissen in onze alledaagse wereld beïnvloeden. Zij zien het zo dat daden of rituelen in onze dagelijkse realiteit kunnen leiden tot effecten in de alternatieve sfeer. Zij analyseren deze gebeurtenissen en onthullen een verborgen, subtiele kosmische boodschap die onzichtbaar blijft voor de oppervlakkige beschouwer. (Tedlock, 2005, 20-21).

Elk van deze kenmerken zal in het navolgende uitgewerkt worden. Zo zal onder andere gekeken worden naar het fenomeen Macht, de rol van de sjamaan als archetypische held en de omgang met geesthelpers.

1. "You don't fuck with Power with impunity". Macht: een universeel ordenend principe

Het eerste kenmerk dat sjamanistische tradities universeel verbindt is de notie van een ordenende levenskracht of kosmische geest. Bernard Second sprak over *Power* en ik zal dit fenomeen als Macht vertalen. Dit concept wordt opzettelijk met een hoofdletter geschreven omdat het een belangrijke **numineuze** kracht is. Claire Farrer verduidelijkt dit en ik volg haar omschrijving: "The word *Power* is capitalized to reflect something like an entity; the word in lower case refers to using the gifts of Power" (Jacobs, Thomas & Lang, 1997, 251). Dus de termen *power/powers* verwijzen naar de gaven van Macht.

In veel culturen is Macht of een vergelijkbaar concept het ordenende principe waardoor alle mensen, dieren en dingen hun plaats in de kosmos verkrijgen. Paula Gunn Allen verklaart: "Power among tribal people is not perceived as political or economic, though status and material possessions can and often do derive from it. Power is conceived of as being supernatural and paranormal. It is a matter of spirit involvement and destiny" (Allen, 1992, 254). Met andere woorden: Macht is een verschijnsel van de mythische realiteit dat de uiterlijke wereld gestalte geeft.

In Jungiaanse termen hebben we hier te maken met de archetypische werkelijkheid van het onbewuste. Maar net zoals het op eigen initiatief sleutelen aan de psyche gevaren met zich mee brengt is ook het omgaan met Macht risicovol. Aanvaardbare interactie met Macht is voorbehouden aan sjamanen. Zoals men de eigen psyche dient te betreden met behulp van een ervaren analyticus, zo dient ook de breukervaring tot stand te komen onder begeleiding van een sjamaan. Het gaat hier immers om een directe confrontatie met de mythische realiteit

en een onstabiele psyche kan ten onder gaan in die oceaan van beelden en gevoelens. Macht heeft een sacraal karakter en dient overeenkomstig benaderd te worden.

Er wordt via de breuk een mythische ruimte gecreëerd die een specifieke plaats inneemt in de **psychologische** context. Een dergelijke heilige ruimte wordt door Jung een *temenos* genoemd, naar het Griekse woord voor een spirituele plaats. Deze plekken dienen een goddelijk, of psychologisch uitgedrukt een archetypisch doel: "Het woord *temenos* komt van *temno*, snijden. Het duidt op een afscheiding uit de zinloze, profane levenslaag - een deel dat voor een speciaal doel is afgescheiden en geïsoleerd" (Von Franz, 1981, 73).

Binnen dit geïsoleerde terrein wordt een positieve omgeving geschapen om rechtstreeks Macht te benaderen. In sjamanistische culturen worden de onbewuste levensstromen zodoende kenbaar: via een breuk duikt men oprecht en met vertrouwen in die stroom en laat zich erdoor meevoeren. Men ziet toekomstige mogelijkheden duidelijk voor ogen en de symbolen die in dromen tot een individu kwamen vallen plotseling op hun plaats. Innerlijke en uiterlijke realiteit lopen weer in evenwicht en de orde is hersteld. In deze zin zijn rituelen een vorm van therapie. Macht zorgt niet alleen voor kosmische en culturele orde, het is evenzeer dat stemmetje dat ons de juiste weg wijst. Luisteren naar de universele stem van het onbewuste leidt ons leven in de juiste banen en wijst de plaats aan die men in de levensorde dient in te nemen.

Natuurlijk wordt het individu hiermee niet gevrijwaard van ethische keuzes. Blindelings luisteren naar spontane gevoelens kan leiden tot het volgen van negatieve affecten. Een voorbeeld is Duitsland onder Hitler: "De nazi's namen het individuatie-ideaal in hun programma op, maar dit ideaal werd ontkracht en van zijn ziel beroofd door de verkeerde collectieve interpretaties (...) Idealisme en offerbereidheid zijn op zichzelf bewonderenswaardige eigenschappen, maar de richting waarin zij werden gestuurd was verkeerd" (Von Franz, 1981, 115). In sjamanistische culturen worden de symbolische boodschappen die worden toegeschreven aan Macht voorgelegd aan ervaren sjamanen die bekend zijn met de psyche van de mens. Er wordt aandachtig gekeken naar alle symbolen zodat het individu zijn of haar ervaring op positieve wijze een plaats kan geven in de maatschappij. Ervaringen worden zodoende met een ethisch kader verbonden.

Men kan Macht vergelijken met de Heilige Geest, Voorzienigheid of Gods Wil. Jung verbindt het concept van Gods Wil met het Griekse fenomeen van de *daimon*. Jammer genoeg roept het woord in onze cultuur beelden op van duivelse demonen, onder invloed van het christendom. Oorspronkelijk betrof het een ongedifferentieerde macht die het menselijke leven op positieve wijze leidde. Jung zegt: "The Greek words *daimon* and *daimonion* express a determining power which comes upon man from outside, like providence or fate, though the ethical decision is left to man. He must know, however, what he is deciding about and what he is doing. Then, if he obeys he is following not just his own opinion, and if he rejects he is destroying not just his own invention" (Jung, 1969, 27).

Men moet deze Macht dan ook met respect tegemoet treden. Het onbewuste laat zich niet bedotten en daarom moet een geïnitieerd persoon die inzicht heeft in de diepten van de psyche de breuk geleiden. De mythische realiteit kan men niet op eigen initiatief binnengaan zonder de nodige voorbereiding of onvoldoende kennis van zaken. Claire Farrer zegt: "All singers know this; they know the risks involved in probing chiasms (...) A proper adult person would not dream of mounting a challenge to Creator nor to the pathway set for that person by Creator or through understandings with Power" (Jacobs, Thomas & Lang, 1997, 247-249).

Bernard Second vat dit gegeven kort maar krachtig samen: "You don't fuck with Power with impunity" (p. 238).

2. Het Web des Levens. Hersenspinsels: weefmotieven en de psyche

Het motief van het levensweb is het tweede kenmerk dat naar voren komt in culturen met een sjamanistische basis. Dit onderlinge verband tussen alle dingen en wezens hangt samen met het voorgaande kenmerk, Macht. Immers, het is de goddelijke Macht die dit levensweb spint en in stand houdt. Hoewel Macht als ongepersonifieerd wordt omschreven zijn het meestal vrouwelijke wezens die met het spinnen of weven van het leven of lot geassocieerd worden. Dit kan samenhangen met de overwegend feminie connotatie die de weefkunst heeft. Barbara Tedlock merkt in dit verband op: "It's important to realize that the very processes of spinning and weaving, like those of birth, call for the ability to access the spirit world for the power to create something new" (Tedlock, 2005, 223). Het spinnewiel en het weefgetouw staan symbolisch op een lijn: beiden worden in verband gebracht met een daad van schepping.

Het dromen over spinnen of weven heeft een archetypische betekenis. De levenspatronen ontvouwen zich voor ons geestesoog. Men vangt een glimp op van de blauwdruk des levens zonder precies te weten wat er te wachten staat. Vaak wordt dit gegeven gesymboliseerd door het tapijt. Het levensweefsel onthult zich aan ons en wie een beetje psychologisch inzicht heeft zal kunnen opmaken in welke conditie het onbewuste verkeert en welke kant we opgaan in het leven. Is het tapijt gerafeld? Is het dof van kleur of juist nieuw? Is het bedekt met stof of treedt men het met voeten? Kortom, het weefmotief herbergt een betekenisvolle boodschap.

Marie-Louise von Franz heeft het symbool van het tapijt reeds uitgebreid onderzocht. Zij schrijft: "Uit deze amplificaties wordt duidelijk dat het geweven laken of het tapijt met zijn dessins vaak wordt gebruikt als symbool voor de complexe symbolische levenspatronen en de geheime motieven van het lot. Het staat voor het grote patroon van ons leven dat wij niet kennen zolang wij het leven" (Von Franz, 1981, 69). Zij doelt hier op de onmogelijkheid om het levenspatroon te ontwaren tijdens ons bestaan. Alleen op rijpe leeftijd ziet men, wanneer men terugblijkt op het leven, een bepaald patroon ontstaan en vallen de puzzelstukjes op hun plaats.

Sjamanen zijn zich bewust van de complexe connecties die er bestaan tussen onze dromen en het alledaagse, tussen psychische processen en de ritmes van het leven. Zij analyseren de dromen van henzelf en patiënten om de balans tussen lichaam en psyche te herstellen. Er wordt tevens gebruik gemaakt van hulpmiddelen, bijvoorbeeld in de vorm van divinatie. Men "leest" handlijnen, de sterren of werpt schelpen en zoekt een diepere boodschap die te ontdekken valt mits men er oog voor heeft. Barbara Tedlock schrijft: "A proper analysis of these events and objects unveils a hidden, deeper, subtler cosmic message invisible to a casual observer" (Tedlock, 2005, 21). Het gaat hier niet om een kinderlijke vorm van toekomstvoorspellen of divinatie in een gedegenereerde vorm zoals in het westen met de astrologie is gebeurd. Het complex van verbanden dat in sjamanistische culturen wordt erkend lijkt veel meer op het concept synchroniciteit dat Jung naar voren heeft gebracht.

Jung stelde dat er een overeenkomst bestaat tussen alledaagse voorvallen en droombeelden. Men kan niet slechts van toeval spreken. Bovendien spelen dromen zich af buiten de empirische wereld met haar wetten, zoals tijd en ruimte. Daarom construeerde hij de term synchroniciteit: "Because of this quality of simultaneity, I have picked on the term 'synchronicity' to designate a hypothetical factor equal in rank to causality as a principle of explanation" (Jung, 1969, 435). Synchronistische gebeurtenissen zijn acausaal van karakter: hun verbondenheid komt voort uit waarde en betekenis. Dit lijkt wellicht in tegenspraak met het concept van het levensweb dat immers als een weefsel van oorzaak en gevolg wordt beschouwd. Echter, in de context van breukervaringen komt causaliteit tot uiting via de interpretatie van gebeurtenissen, dromen of voortekenen die hun verbondenheid pas na analyse prijsgeven in de vorm van waardering en betekenisgeving.

Synchroniciteit kan dus omschreven worden als een kruisverbinding van realiteitservaringen: bewustzijn en onbewuste of het alledaagse en de mythische realiteit raken elkaar op een bepaald punt en dit moment van verlichting laat de mens achter met een **numineus** gevoel. Jung verklaart: "We should then have to assume that events in general are related to one another on the one hand as causal chains, and on the other hand by a kind of *meaningful cross-connection*" (Jung, 1969, 427). Het is opvallend dat de letterlijke betekenis van het woord *chiasm* ook doelt op een kruisverbinding van realiteiten. *Meaningful cross-connection* via synchroniciteit en het begrip *chiasm* zijn twee draden in het weefsel van waarde en betekenis. Zij zijn waarlijke hersenspinnels die gloed en kleur verschaffen aan het tapijt van onze psyche.

3. Brug tussen Hemel, Aarde en Onderwereld. Reizen naar alternatieve realiteiten

Sjamanistische culturen gaan uit van het bestaan van verschillende realiteiten. Dit is het derde kenmerk van het sjamanisme. Deze dimensies worden psychisch als reëel ervaren en vaak symbolisch opgedeeld in niveaus. Zo kan men spreken van een hemel, aarde en een onderwereld. Het aantal "werelden" varieert natuurlijk ook per cultuur. Maar dat er meer zou kunnen bestaan dan alleen deze alledaagse zintuiglijke realiteit is een motief dat in alle sjamanistische tradities tot uitdrukking komt.

Het moge duidelijk zijn dat het begrip alternatieve realiteit niets van doen heeft met *science fiction*. Sjamanen reizen dan wel naar andere dimensies en hun cultuur beschrijft deze gebieden als werkelijk bestaande werelden. Ik refereer echter aan de innerlijke **psychologische** landschappen die zich voordoen in dromen en visioenen. Psychologisch gezien zijn deze gebieden deel van de mythische realiteit van een persoon of cultuur. Wie dit erkent kan nieuwe bronnen van creativiteit en inspiratie ontdekken. Sociologe Maxine Borowsky Junge beschrijft dit uitstekend: "Insights of late twentieth century Western thinking have taught the variety of multiple perspectives or 'realities' (...) These realities are internal psychological universes with their own logical rules; they affect how people create and how they live their lives" (Junge, 1998, 19).

Veel mensen benaderen dromen achteraf vanuit hun bewuste logische kaders. Bijvoorbeeld in de zin van: "Ik heb dit en dat gedroomd, maar dromen zijn bedrog en hebben geen empirische waarde". Iemand in een meer sjamanistisch geordende cultuur zou zeggen: "Ik droomde van dit of dat symbool, ik weet nog niet precies wat het betekent, maar mijn gevoel zegt me dat het een voorteken is. Kom, ik zal het verwerken in een tapijt want dromen zijn boodschappen

van het goddelijke". Op deze symbolische wijze manifesteert zich de mythische realiteit steeds weer.

De breukervaring compenseert door middel van manifeste symbolen uit het onbewuste de bewuste ervaring van dagelijkse redelijkheid. Men zou zelfs kunnen stellen dat een breukervaring een meer *compleet* beeld van de wereld scheidt, want men ervaart zowel tastbare dingen (bepaalde kleuren en symbolen bijvoorbeeld) als de meer subtiele uitingen van droomtoestanden (**numineuze** gevoelens, tijd- en ruimteloosheid). Via de breuk ervaart men de volle potentialiteit van het bestaan en alternatieven in levensbenadering. Dit is direct van invloed en heeft een louterend effect op de psyche van de mens.

4. Gewonde Genezers van de Ziel. De sjamaan als archetypische held

Bepaalde individuen worden verkozen tot sjamaan. Dit is het vierde kenmerk van sjamanisme dat besproken zal worden. Sjamanisme is weliswaar te verdelen in twee categorieën, namelijk erfelijk en inspirationeel sjamanisme. Maar zelfs binnen families van sjamanen moet de toekomstige ziener tekenen van aanleg vertonen of een roeping uit de veronderstelde geestelijke wereld ontvangen. Inspirationale sjamanen worden vaak opgenomen en geïnitieerd door erfelijke sjamanen (Tedlock, 2005, 22).

Het leven van sjamanen is vaak verre van gemakkelijk. Psychisch en/of lichamelijk lijden gaan vooraf aan de roeping tot sjamaan. En tijdens hun werk nemen zij het leed van anderen op zich. Het archetype dat als het ware geactiveerd wordt in hun psyche is dat van de *wounded healer* of gewonde genezer. Dit is geen beeld van passief lijden. Het symboliseert de positieve integratie van leed als bron van creativiteit. De gewonde genezer is een personifiëring van compleetheit en als zodoende een verschijningsvorm van het zelf, de goddelijke verlichte eenheid binnen de psyche. Een symbolische dood gaat vooraf aan dit gegeven.

Het overwinnen van een psychische crisis kan vergeleken worden met een persoonlijke initiatie. Aanstaaende sjamanen worden vaak herkend aan hun overgevoeligheid. Dit heeft niets van doen met hysterie of schizofrenie, zoals vroeger soms werd geopperd om de persoonlijkheid van sjamanen in westerse medische kaders te plaatsen. Natuurlijk komen in sjamanistische culturen dergelijke psychische stoornissen voor, maar sjamanen moeten ook een hoge graad van intelligentie en standvastigheid hebben om hun opleiding te kunnen voltooien. Hun geestelijk lijden komt voort uit het opbloeien van een verlichte identiteit.

Sjamanen passen in de rol van de *wounded healer*. Het aanvaarden van deze rol is echter moeilijk omdat het ambt van sjamaan een graad van 'anders zijn' met zich meebrengt. En men moet ook psychisch evenwichtig zijn om de confrontatie met geestelijk en lichamelijk lijden te kunnen dragen. Daar komt dan nog eens het plichtsbef bij, want sjamanen vormen de levende connectie tot de mythische realiteit en zijn verantwoordelijk voor het welzijn van hun stam of volk.

Bernard Second werd geconfronteerd met deze moeilijke keuze. Claire Farrer verhaalt: "Bernard began talking about the time he was seven years old and saw his life spread before him in dreams. He saw two paths: one led to being married and having children, living to a ripe age, and being respected but unimportant. The other path was a path of lonesomeness

(...) He felt compelled to follow the second path even though it saddened him even as a child" (Jacobs, Thomas & Lang, 1997, 243). Het beeld van de tweesprong is een bekend motief in sprookjes en mythen. De Griekse held Herakles moest eveneens een keuze maken tussen een lang maar roemloos en een kort maar roemvol leven, Jezus kreeg in de woestijn te zien welke wereldlijke macht Hij via zijn Goddelijke krachten kon krijgen. De held voelt zich echter genoodzaakt om het moeilijke pad te kiezen. Dit pad symboliseert psychisch gezien immers hun constitutie. Ze kunnen natuurlijk hun gaven afwijzen, maar dan moeten ze de consequenties hiervan dragen: "When a person violates the pathway given, Power first attacks those who are loved. Next Power will attack the person not following her or his pathway. The person may well go crazy or die in mysterious circumstances or suffer other catastrophes" (Jacobs, Thomas & Lang, 1997, 249).

Wat kunnen wij nu concluderen over de archetypische figuur van de held met betrekking tot sjamanen? Men moet eerst het beeld van de held verduidelijken. De held is een symbool van het ego, dat deel van de psyche dat het centrale bewuste complex vormt. Maar het ego dient idealiter te berusten op het zelf. Veel mensen dragen alleen het masker van het ego onder de valse aanname dat dit hun "ware ik" vormt. Maar in feite is het zelf het goddelijke beeld in ons. Sjamanen verliezen via het lijden op jeugdige leeftijd het valse ego en ontwikkelen een ego dat meer overeenkomt met het verlichte zelf. Marie-Louise von Franz drukt dit krachtig uit: "En daarom kan worden gesteld dat *de held een archetypische figuur is die een model van een ego vertegenwoordigt dat overeenkomstig het zelf functioneert*" (Von Franz, 1981, 56).

Omdat sjamanen een meer contemplatief leven leiden staan zij in directer contact met het onbewuste dan hun medemens. Dit wordt nog eens versterkt door hun visionaire aanleg en het vermogen om breukervaringen tot stand te brengen. Als heldentype moeten sjamanen offers brengen. Maar tegelijkertijd herstellen zij de psychospirituele balans van hun stam. In hun dromen en visioenen maken zij spirituele reizen naar mythische werelden. Zij delen hun lotgevallen met hun groep en amplificeren zodoende steeds weer de mythische dimensie. De sjamaan heeft zijn of haar ego afgeworpen en via een moeizame lijdensweg vervangen door een verlicht ego waarin de kracht van het zelf naar voren komt. Dit is noodzakelijk, want alleen een ware held of heldin kan zijn of haar gemeenschap van gevoelsverstening redden: "Hij is het enige ego dat een situatie waarin alle ego's van die stam of dat volk van hun instinctieve, fundamentele totaliteitspatroon afwijken, weer gezond maakt en normaal doet functioneren" (Von Franz, 1981, 56). Sjamanen zijn daarmee ware helden en bovenal gewonde genezers van de ziel.

5. Het Berijden van Vliegende Tijgers. Het concept van de gidsgeest in Jungiaans perspectief

Het vijfde en laatste kenmerk van het universele sjamanisme is het concept van de gidsgeest. Deze geestelijke figuren verschijnen vaak als dieren of halfmenselijke wezens. Vanuit jungiaans perspectief gezien zijn zij uitermate interessant, omdat deze symbolen duidelijke projecties of personifiëringen van onbewuste beelden zijn. De dieren leiden de sjamaan door de hemel- en onderwerelden, dat wil zeggen de uitgestrektheden van het onbewuste. Soms moet de sjamaan als archetypische held een visionair avontuur doorstaan alvorens zijn of haar gidsgeest te ontvangen. Deze symbolische figuren vormen intuïtieve constellaties die behulpzaam zijn in het contact maken met wijsheid en vaak verschijnen zij in de vorm van een dier.

Dergelijke diersymbolen zijn oeroud. Dieren duiken regelmatig op in dromen. In aanloop naar het individuatieproces komen bijvoorbeeld allerlei instinctieve beelden naar boven die verbonden zijn met onze natuur. Men kan stellen dat deze aanwezigheid van dierlijke **archetypen** te herleiden is naar prehistorische tijden, toen de dierlijke wereld nog niet zo strikt gescheiden was van de menselijke cultuur zoals tegenwoordig. Dit ziet men ook aan grotschilderingen: dieren komen veelvuldig voor, zelfs halfdierlijke gestalten omgeven door esoterische symbolen.

Dierverhalen behoren vermoedelijk tot het oudste literaire materiaal op aarde: "Wie *Die Märchen der Weltliteratur* doorkijkt, zal ontdekken dat in bepaalde etnologische situaties het bij sprookjes vrijwel uitsluitend om dierenverhalen gaat (...) Dergelijke dierenverhalen komen buitengewoon vaak voor, en volgens veel onderzoekers vormen zij het oudste type mythologische verhalen" (Von Franz, 1981, 33-34). Natuurlijk gaat het hier niet om gewone dieren: zij zijn ten dele menselijk, want zij kunnen spreken en zijn vaak wijzer dan de doorsnee mens. Marie-Louise von Franz bespreekt dit diermotief: "Vanuit de Jungiaanse invalshoek gaat het om symbolische dieren, want wij maken nog een onderscheid: wij stellen dat het dier de drager is van de projectie van factoren van de menselijke psyche" (Von Franz, 1981, 33).

Psychologisch geduid stellen gidsgeesten dus complementaire delen van het onbewuste voor. Sommige van die gestalten zijn schaduw-achtig van aard, andere vertonen zich in menselijke gedaante en zijn verwant aan de anima of animus. Wanneer gidsgeesten als dier verschijnen, duiden zij op een instinctieve en intuïtieve wijze van aanvoelen. Dit fenomeen is ook in het westen bekend. In de Middeleeuwen hadden bijvoorbeeld heksen zogenaamde *familiars* of huisgeesten. De bekende zwarte kat is hiervan een overblijfsel. Maar ook andere wezens konden deze rol vervullen: (zwarte) honden, hazen, muizen, padden of meer etherische elfachtige figuren. Natuurlijk heeft ieder dier een specifieke symbolische connotatie, maar men kan zeggen dat deze overtuigingen afstammen van voorchristelijke, sjamanistische inzichten. Net als sjamanen maakten heksen extatische vluchten naar andere dimensies, legden zich toe op kruidenkunde en spraken met dieren.

Een goed voorbeeld van de relatie tussen sjamanen en hun gidsgeesten wordt gegeven door Barbara Tedlock. Het handelt over de sjamaan Sophia Anga uit het volk van de Ul'ichi in Siberië. Zij droomde in haar puberteit herhaaldelijk dat zij het leven schonk aan een koppel tijgers. Naarmate zij ouder werd namen deze wezens haar in droomreizen mee naar de onderwereld, waar zij verbleven tussen zeven brandende bergen. Aanvankelijk was Sophia beangstigd door deze terugkerende dromen. Maar haar overleden grootmoeder, die eveneens een sjamaan was, verscheen in haar droom en hielp haar om de tijgers te temmen. Tijdens een droom kon Sophia nu de tijgers bevrijden uit de onderwereld. De dieren werden haar gidsgeesten: "Since then, when Sophia experiences her spiritual journeys, the flying tigers are her steeds" (Tedlock, 2005, 207).

Dit voorbeeld laat duidelijk de kracht en het realiteitsgehalte van gidsgeesten zien. Bovendien verheldert het de manier waarop sjamanen omgaan met hun dromen: zij leren bewust hun dromen binnen te gaan, de opdoemende symbolen te amplificeren en van beangstigend in goedgunstig te veranderen. Dromen zijn dus verre van statisch. Men kan hen geleiden, begrijpen en tot bondgenoten voor het leven maken. De figuren die in een droom opduiken hebben de mens heel wat te vertellen. Omdat deze geesten - dier, mens of een vermenging van die twee - uit de archetypische wereld stammen kan men hen omschrijven als bovenpersoonlijke gidsen.

Vaak manifesteert een toekomstige gidsgeest zich in eerste instantie als een potentieel gevaar, zoals in het geval van de vliegende tijgers. Hier is sprake van een schaduwfiguur die de toekomstige sjamaan bedreigt en uitdaagt. Dit blijkt bijvoorbeeld uit de overleveringen van de Eskimovolkeren: "Ook bij de Inuit vormt de *tunraq* (hulpgeest) eerst een dodelijke bedreiging voor de toekomstige sjamaan - er is vaak sprake van reëel doodsgevaar - alvorens zijn vaste helper en beschermgeest te worden. Dit verschijnsel doet zich als een universeel kenmerk van het sjamanisme voor" (Ten Berge, 1987, 301-302). Eerst moet deze duistere figuur met succes geassimileerd worden door de psyche om vervolgens een medestander te worden.

Binnen sjamanistische culturen stellen de dierlijke dubbelgangers een positieve onbewuste figuur voor. Het complementaire instinctieve deel van de psyche manifesteert zich om hulp te bieden bij problemen die via logische redenering niet opgelost kunnen worden. Het volgen van gidsgeesten is in feite een reis naar de uitgestrekte domeinen van de psyche. Zij symboliseren onbewuste factoren die kunnen doordringen tot diepere sferen van kennis en psychische zelfverwezenlijking. Deze dierfiguren zijn een soort *psychopompos* (zielengeleider) voor de sjamaan, net zoals de sjamaan dat zelf is voor zijn of haar volk. Als dier zijn deze geesten verbonden met intuïtieve wijsheden. Eenmaal getemd kunnen zij figuurlijk de beste vrienden van mensen zijn.

Conclusie

De wereld van het sjamanisme met haar costuums, rituelen, trommels en trances blijft ons westerlingen fascineren. Tegelijkertijd bestaat er de neiging om het sjamanisme af te doen als archaisch, onwetenschappelijk of te verbannen naar het randgebied van de *New Age*. Deze houding getuigt van weinig kennis van zaken, en van een gebrek aan respect voor zowel de traditionele sjamanen als de serieuze contemporaine beoefenaars van deze oeroude technieken. De ontmoeting met onze mythische realiteit vormt een prachtige exploratie van de ziel. Daarom sluiten sjamanistische ervaringen en de **analytische psychologie** zo mooi bij elkaar aan.

De breukervaring is de individuele of collectieve toegang tot de mythische realiteit. De sjamaan is degene die de breuk kan openen, geleiden en weer sluiten. Het is via de ervaring van een breuk dat individu of cultuur de potentialiteit van het bestaan inziet en complementaire manieren van waarneming ondergaat. Mensen zoals Bernard Second helpen anderen dit in te zien, waaronder de nuchtere wetenschapper Claire Farrer: "They *do* know much more than ordinary people. They *can* control weather. They *are* seen in two or more places simultaneously. And, much to the awe and joy of plain people like me, they *enable* others to glimpse what their lives of power are like - lives lived in glory and lives lived in lonesomeness" (Jacobs, Thomas & Lang, 1997, 247).

De westerse wereld met haar logica, ratio, techniek en wetenschap kan van sjamanistische inzichten iets leren. Omdat het hier gaat om universele psychische principes heeft het geen zin om de mythische realiteit uit onze redelijke maatschappij te verbannen. Men moet op zoek gaan naar de schat die verborgen ligt, begraven in ons onbewuste, zoals Jung reeds zei. Wanneer men die mythische schatkist opent en haar waarde inziet wordt men werkelijk een nieuwe persoon. Men is een ervaring rijker.

Bibliografie

Allen, Paula Gunn. (1992). *The Sacred Hoop. Recovering the Feminine in American Indian Traditions*. Boston: Beacon Press.

Berge, H. C. ten. (1987). *Mythen en Fabels van Noordelijke Volken 2. Eskimo's: De Raaf en de Walvis*. Amsterdam: Meulenhoff.

Farrer, Claire R. (1997). "A 'Berdache' by Any Other Name...Is a Brother, Friend, Lover, Spouse:

Reflections on a Mescalero Apache Singer of Ceremonies". In: Jacobs, Sue-Ellen, Thomas, Wesley & Lang, Sabine (Eds.). (1997). *Two-Spirit People. Native American GenderIdentity, Sexuality, and Spirituality*. Urbana & Chicago: University of Illinois Press.

Franz, Marie-Louise von. (1981). *De Werkelijkheid in het Sprookje*. (Dik Linthout, vert.).

Rotterdam: Lemniscaat. (Oorspronkelijke titel *The Interpretation of Fairytales*, 1978).

Groot, J. C. (Ed.). (1955). *Encyclopedie van het Katholicisme*. Amsterdam & Brussel: Elsevier.

Jung, Carl G. (1969). The Structure and Dynamics of the Psyche. *The collected works of C. G. Jung, Volume 8*. New York: Princeton University Press.

Jung, Carl G. (1969). Aion. Researches into the Phenomenology of the Self. *The collected works*

of C. G. Jung, Volume 9, part 2. New York: Princeton University Press.

Jung, Carl G. (1969). *Mysterium Coniunctionis. An Inquiry into the Separation and Synthesis of*

Psychic Opposites in Alchemy. The collected works of C. G. Jung, Volume 14. New York: Princeton University Press.

Junge, Maxine Borowsky. (1998). *Creative Realities. The Search for Meanings*. Lanham & Oxford: University Press of America.

Tedlock, Barbara. (2005). *The Woman in the Shaman's Body. Reclaiming the Feminine in*

Religion and Medicine. New York: Bantam Dell.

Webb, Hillary S. (2004). *Traveling Between the Worlds. Conversations with Contemporary Shamans*. Charlottesville: Hampton Roads Publishing.